

[Publicacions](#) > [Col·lecció Recerques](#) >

Similituds i diferències: la immigració dels anys 60 a l'Hospitalet (Recerques; 1)

Similituds i diferències: la immigració dels anys 60 a l'Hospitalet / Clara Carme Parramon Homs.
Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2000. 240 p. ISBN: 84-922206-7-8.

- [Sumari. Presentació. Pròleg. Introducció](#)
- [1. El context històric i l'àmbit escollit](#)
- [2. El tema i l'univers d'estudi](#)
- [3. Disseny teòric i tècnic](#)
- [4. L'estructura de les poblacions](#)
- [5. Els nivells d'instrucció](#)
- [6. Sobre les parelles i les unitats domèstiques](#)
- [7. Categories socioprofessionals](#)
- [8. La distribució territorial en el marc de l'evolució urbanística de l'Hospitalet](#)
- [9. Conclusions generals](#)
- [Bibliografia. Relació de taules, gràfics i plànols](#)
- [Annex](#)

**Similituds i diferències.
La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet**

CLARA CARME PARRAMON HOMS

CENTRE D'ESTUDIS
DE L'HOSPITALET

Similituds i diferències.

La immigració dels anys 60 a L'Hospitalet

CLARA CARME PARRAMON HOMS

Similituds i diferències.

La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet

CLARA CARME PARRAMON HOMS

Edició Centre d'Estudis de l'Hospitalet
Major, 54, 1r 08901 L'Hospitalet
Telèfon 93 338 60 91 Telèfon/Fax 93 261 24 90
www.catalonia.net/celh
celh@catalonia.net

Equip d'edició Mercè Artigas, Rosa Guinart i Montserrat Perelló, del CEL'H.

Correcció lingüística Assumpta Manzanares, del CEL'H.
Pel que fa a l'ús dels articles en majúscules s'ha respectat la voluntat de l'autora.

Agraïments Agraïm especialment el suport i la col·laboració
de la Secció de Cartografia i del Departament d'Estudis de l'Ajuntament de l'Hospitalet;
d'en Josep Serra, cap dels Serveis d'Estudis Territorials
de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana;
a l'empresa Ardisa i a les seves treballadores;
i a la Pili Mujico i en Carlos Larrosa
i al professorat i alumnat de l'IES Pedraforca.

Aportacions Aquest primer número de la col·lecció Recerques ha obtingut suport econòmic
del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana
del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
en conveni amb la Caixa de Catalunya,
i de la Fundació Jaume Bofill.

Fotografia coberta Bloc d'habitatges del barri de Bellvitge.
✱ Albert Guinart i Rosa Guinart, CEL'H. 2000.

Disseny gràfic Laberint, imatge i comunicació SL

Dipòsit legal B-19.779-2000

ISBN 84-922206-7-8

A la meva germana Mercè

Sumari

PRESENTACIÓ	9
PRÒLEG	11
INTRODUCCIÓ	15
1. EL CONTEXT HISTÒRIC I L'ÀMBIT ESCOLLIT	21
1.1. Les migracions dels anys seixanta i el seu context general	21
1.2. Un àmbit territorial ben representatiu: L'Hospitalet de Llobregat	25
2. EL TEMA I L'UNIVERS D'ESTUDI	33
2.1. Cap a la delimitació de l'objecte d'estudi	33
2.2. Les idees generals que guien una investigació en dues fases	42
2.3. Les cinc procedències escollides: Andalusia, Aragó, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia	46
3. DISSENY TEÒRIC I TÈCNIC	51
3.1. Alguns supòsits previs	51
3.2. Sobre el tractament de les dades del Cens de Població	55
4. L'ESTRUCTURA DE LES POBLACIONS	61
4.1. La distribució de les edats de les dones i els homes	61
4.2. Més consideracions sobre l'estructura per sexes	66
4.3. Condicions de partida diverses: breus apunts	68
5. ELS NIVELLS D'INSTRUCCIÓ	75
5.1. L'accés als estudis de les dones i els homes	75
5.2. Els nivells d'instrucció segons grups d'edat i sexe	79
5.3. Els aspectes més significatius	83
5.4. Comentaris sobre els nivells d'instrucció de la població de L'Hospitalet	85
5.5. El coneixement del català	87
6. SOBRE LES PARELLES I LES UNITATS DOMÈSTIQUES	97
6.1. Anotacions sobre l'estat civil	98
6.2. Nivells d'endogàmia i d'exogàmia	99
6.3. Composició de les unitats domèstiques i relacions de parentiu	104
7. CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS	109
7.1. Consideracions prèvies	109
7.2. Les relacions amb l'activitat productiva	111
7.2.1. Les persones en atur	113
7.3. Els sectors de producció i les branques d'activitat	116
7.4. Els diferents tipus de relacions laborals	120
7.5. Les ocupacions laborals i professionals	125
7.6. Relacions laborals i activitat professional	129
7.7. Dades de L'Hospitalet sobre les categories socioprofessionals	133
7.8. Conclusions en relació a les categories socioprofessionals	137

8. LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL EN EL MARC DE L'EVOLUCIÓ URBANÍSTICA DE L'HOSPITALET	147
8.1. Sobre la presentació de les dades	147
8.2. La distribució territorial comparada dels cinc col·lectius estudiats	150
8.2.1. Sobre la representativitat de l'univers d'estudi en la seva distribució territorial	152
8.3. La concentració territorial de cada origen	157
8.3.1. Interètnicitat i densitat en el poblament de l'univers d'estudi	160
9. CONCLUSIONS GENERALS	165
9.1. Estratègies diverses: algunes idees	173
BIBLIOGRAFIA	181
RELACIÓ DE TAULES, GRÀFIQUES I PLÀNOLS	189
ANNEX	193

4. L'estructura de les poblacions

4.1. LA DISTRIBUCIÓ DE LES EDATS DE LES DONES I ELS HOMES

Per a una millor lectura de les dades pot ser útil recordar que no es tracta dels totals de població censats al 1991 a L'Hospitalet que havien nascut a Andalusia, Aragó, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia, sinó de l'univers estudiat, és a dir, de les dones i els homes d'aquestes procedències que arribaren a Catalunya entre el 1960 i el 1975, i que al 1991 vivien a L'Hospitalet.

Aquestes delimitacions confereixen unes característiques determinades a les piràmides d'edats dels 5 col·lectius escollits, que es poden consultar a les pàgines que segueixen (vegeu gràfiques 4 i 5). Són piràmides que recorden més la forma d'un quadrilàter que la d'un triangle. Els tres primers grups d'edat són buits perquè l'any 1991 no hi ha cap persona menor de 15 anys a les poblacions estudiades, posat que l'entrada de població es tanca amb les arribades a Catalunya de 1975.

Les 5 piràmides presenten una característica general comuna. Representen unes poblacions amb unes generacions centrals molt plenes. Es tracta del gruix de dones i homes que arribaren a Catalunya entre el 1960 i el 1975, amb edats entre 20 i 40 anys, és a dir, els grups d'edat que es consideren protagonistes de la majoria de fenòmens migratoris.

Els primers grups d'edat plens corresponen a contingents poblacionals bastant buits¹. Aquesta constatació permet pressuposar que les persones sense fills, presumiblement joves i solteres, van tenir un pes important en els moviments migratoris objecte d'estudi, tal com és habitual en aquests tipus de mobilitzacions espacials.

No seria apropiat valorar en general la tendència a l'envelliment, perquè és una conseqüència de l'acotament temporal pel que fa a les entrades de població. Però sí que queda clar que a les poblacions estudiades la proporció de persones majors de 65 anys és important, tal com mostra la taula 2.

TAULA 2

POBLACIÓ 5 ORÍGENS I TOTAL DE L'HOSPITALET PER GRUPS D'EDAT (%)

	Andalusia	Aragó	Castella-Lleó	Extremadura	Galícia	L'Hospitalet
menors						17,12
15-24	3,96	3,17	3,25	3,69	3,47	18,65
25-64	80,98	79,68	86,80	81,50	88,17	52,82
65 i més	15,06	17,15	9,95	14,81	8,36	11,41
Totals	100	100	100	100	100	100
Totals absoluts	34.730	3.282	7.575	9.995	5.823	272.578

Font: IEC, cens 1991 (elaboració pròpia). Per a L'Hospitalet: *Característiques de la població 1991*. L'H, Ajuntament, 1993.

Així doncs, en consonància amb les actuals tendències de la nostra societat, a les quals el conjunt de la població de L'Hospitalet s'ha incorporat plenament², estem davant d'un esbós de poblacions amb llarga esperança de vida. I les persones velles subjecte d'estudi en representen un contingent proporcionalment nombrós, sobretot pel que fa als orígens aragonesos, andalusos i extremeris.

L'acotament temporal que explica la inexistència d'entrades de població es relaciona també amb la valoració de les perspectives de fecunditat. Es tracta òbviament d'una població femenina que veu reduïts, any rera any, els efectius de dones en edats fèrtils.

Aquestes poblacions constituïdes per una majoria de persones plenament adultes, amb contingents importants de persones velles, formen part de les generacions que a Espanya visqueren la guerra civil, amb edats molt joves o que van néixer a la postguerra i que es feren adultes durant el franquisme. I totes han compartit un tret específic, probablement fonamental en les seves vides: les experiències migratòries que les van portar a Catalunya i més concretament a L'Hospitalet de Llobregat. Tal com mostra la taula 2, la població subjecte d'aquesta recerca forma fonamentalment part del 52,82% de les persones entre 25 i 64 anys residents a L'Hospitalet.

Si entrem a analitzar amb més precisió les estructures d'edats dels 5 col·lectius estudiats, a la taula 3 es posa de manifest que la franja d'edat més plena

TAULA 3
POBLACIÓ 5 ORÍGENS PER GRUPS D'EDAT QUINQUENNALS (%)

	Andalusia	Aragó	Castella-Lleó	Extremadura	Galícia
15-19	0,83	1,04	0,87	0,81	1,06
20-24	3,13	2,13	2,38	2,88	2,40
25-29	6,65	4,84	3,93	5,95	3,81
30-34	9,34	7,04	8,24	9,09	7,75
35-39	11,35	10,24	13,04	12,14	12,47
40-44	13,36	13,10	17,64	14,88	16,76
45-49	14,29	16,18	18,48	14,69	18,50
50-54	10,81	10,54	13,35	10,62	14,31
55-59	8,77	10,36	8,03	7,94	9,34
60-64	6,40	7,37	4,09	6,19	5,24
65-69	5,53	6,06	3,47	5,99	3,28
70-74	4,00	3,75	2,42	3,96	1,97
75-79	3,10	3,50	1,97	2,57	1,70
80-84	1,66	2,38	1,35	1,49	0,79
85-89	0,61	1,04	0,53	0,66	0,39
90-94	0,14	0,37	0,17	0,10	0,19
95 i més	0,02	0,06	0,05	0,03	0,03
Totals	100	100	100	100	100
Totals absoluts	34.730	3.282	7.575	9.995	5.823

Font: IEC, cens 1991 (elaboració pròpia).

és, als 5 orígens, la de les persones que al 1991 tenien entre 45 i 49 anys (entre un 14% i un 18%). Es tracta de persones nascudes entre el 1941 i el 1946 que van arribar a Catalunya tenint entre 14 i 33 anys. Si agrupem els dos quinquennis més plens, dels 40 als 49 anys, ja ens situem prop del 30%-35% dels totals de les 5 poblacions.

Aquesta coincidència amaga, però, que les proporcions dels diversos orígens presenten diferències, respecte a les quals cal preguntar-se si poden ser significatives. Per a les persones d'origen andalús i extremeny, els percentatges dels quinquennis més plens (40-44/45-49) es mouen entre el 13% i el 14%. Les persones d'origen aragonès amb les mateixes edats representen un 13% i un 16% respectivament; i les proporcions dels orígens castellanolleonès i gallec que tenen entre 40-44 anys i 45-49 anys suposen entre un 16% i un 18%.

Procedir a una anàlisi més detallada de les diferents proporcions de població dels diversos orígens a les franges quinquennals d'edat de les 5 piràmides, penso que obre camins interessants per a l'anàlisi comparativa. Les similituds i les diferències generals poden permetre establir possibles agrupacions entre orígens i suggerir condicions de partida més o

menys diverses. A partir d'aquí, es generen interrogants sobre si bagatges distints de cada col·lectiu a l'arribada, incidiren d'alguna manera en les seves estratègies d'integració social i cultural en la societat catalana.

Comparant les piràmides del conjunt de gràfiques, podem observar que presenten dos tipus d'esglaonaments, sempre en el marc d'aquella forma que recorda un quadrilàter que reposa sobre un dels angles. Les poblacions nascudes a Andalusia i Extremadura mantenen un esglaonament bastant regular dels seus grups quinquennals d'edat. I, en canvi, per a les nascudes a Castella-Lleó i Galícia, l'esglaonament es trenca per dalt i per baix en arribar a les edats centrals. La piràmide de la població d'origen aragonès constituiria un model intermedi.

Aquesta proposta de similituds i diferències en les estructures d'edat es complementa amb un altre tret principal d'aquestes estructures de població: les diferents proporcions que es donen entre els contingents de població femenina i masculina de tots els orígens.

Quan els esglaonaments tendeixen a una forma més regular, com serien els casos dels orígens andalús i extremeny (gràfiques 4a i 4b), estariem davant de poblacions, l'emigració de les quals va afectar un ampli ventall d'edats, ajustant-se més al tradicional concepte d'èxode rural. Aquest abast comportà molt probablement un pes important d'emigració familiar, sense que aquest model negui de cap manera la importància de les persones emigrants solteres³. Tant les poblacions d'origen andalús com extremeny tenen uns percentatges més alts de persones entre 15 i 29 anys⁴ i de persones de més de 60 anys⁵ que les d'origen castellanolleonès i gallec⁶. Les persones velles són més, tant tenint en compte la població femenina, que presenta una esperança de vida lleugerament superior, com la població masculina (taules 3 i 4).

Tal com mostren les gràfiques 4a i 4b i la taula 4, a la població d'origen extremeny hi va haver una suau

tendència que l'emigració femenina, a l'arribada a Catalunya, es concentrés, més que l'andalusa, en edats una mica més joves. Observem que, malgrat que el percentatge de les dones nascudes a Extremadura que al 1991 tenien entre 25 i 29 anys (2,73%) és inferior al dels homes (3,22%), la proporció de dones se situa més de mig punt per sobre al quinquenni següent, 30-34 anys. Aquesta tendència a uns majors efectius femenins, que es manté i creix fins als 49 anys, experimenta un descens notable al quinquenni dels 50-54 anys, en què les dones passen a ser menys que els homes.

Davant d'una proporcionalitat general molt equilibrada entre ambdós sexes en la població d'origen andalús, la d'origen extremeny presenta, doncs, uns lleugers desequilibris favorables a les dones entre 30 i 49 anys, i favorables als homes entre 50 i 59 anys. Això evidenciaria que hi ha un interval d'edats en què els homes retardaren —en xifres sense grans desequilibris— la seva emigració⁷; i també que a edats no tan joves, l'emigració va tendir a ser més masculina.

Observant a les gràfiques 5a i 5b les piràmides dels orígens castellanoleonès i gallec, són obvis els notables esglaonaments que apareixen a les franges d'edats centrals. Aquí, els processos migratoris van buidar de generacions, sobretot joves, les seves societats d'origen en proporcions relatives superiors que a Andalusia o Extremadura. Entre les poblacions d'origen castellanoleonès i gallec, els percentatges entre 25 i 29 anys (4%) i els percentatges a partir dels 60 anys (14%) són inferiors als dels orígens andalús i extremeny (taules 4 i 3)⁸, alhora que els efectius entre 40 i 54 anys són notòriament superiors, al voltant d'un 10% més d'efectius als orígens castellanoleonès i gallec.

Si a aquest fet afegim que és la població femenina la que contribueix significativament a aquestes majors proporcions de població a les edats avui adultes, es posa de manifest el remarcable contingent relatiu de dones emigrants nascudes a Galícia i Castella-Lleó. A l'origen gallec sobretot, el fenomen

TAULA 4

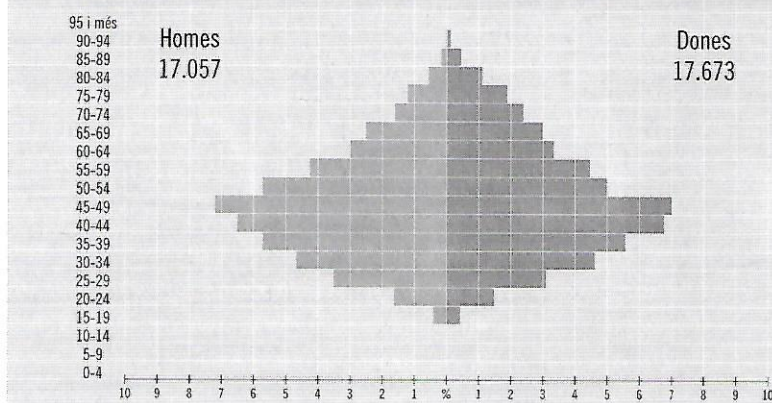
ESTRUCTURA DE LES POBLACIONS PER EDAT I SEXE (%).
ORÍGENS ANDALÚS I EXTREMEÑY

	Andalusia		Extremadura	
	Homes	Dones	Homes	Dones
15-19	0,41	0,42	0,42	0,39
20-24	1,65	1,48	1,59	1,29
25-29	3,54	3,11	3,22	2,73
30-34	4,70	4,64	4,26	4,83
35-39	5,76	5,59	5,74	6,39
40-44	6,56	6,80	7,29	7,58
45-49	7,26	7,03	7,21	7,47
50-54	5,76	5,05	6,08	4,53
55-59	4,29	4,48	4,26	3,68
60-64	3,05	3,35	2,78	3,41
65-69	2,53	3,00	3,00	2,99
70-74	1,61	2,39	1,71	2,25
75-79	1,22	1,88	0,99	1,58
80-84	0,56	1,10	0,48	1,01
85-89	0,17	0,44	0,17	0,49
90-94	0,03	0,11	0,04	0,06
95 i més	0,01	0,01	0,01	0,02
Totals	49,11	50,89	49,27	50,73
Totals absoluts	17.057	17.673	4.924	5.070

Font: IEC, cens 1991 (elaboració pròpia).

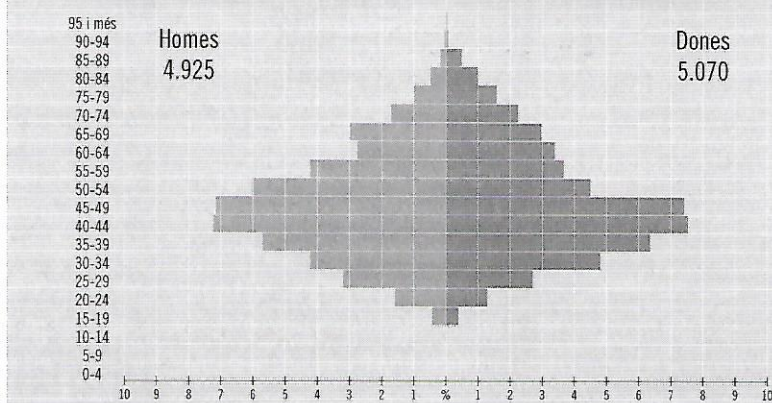
GRÀFICA 4a

PIRÀMIDE D'EDAT DE LA POBLACIÓ D'ORIGEN ANDALÚS

GRÀFICA 4b

PIRÀMIDE D'EDAT DE LA POBLACIÓ D'ORIGEN EXTREMEÑY

TAULA 5

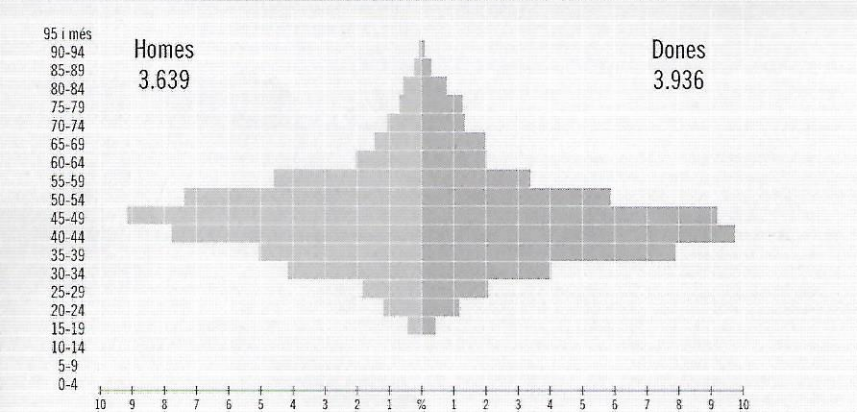
ESTRUCTURA DE LES POBLACIONS PER EDAT I SEXE (%).
ORÍGENS CASTELLANOLLEONÈS, GALLEC I ARAGONÈS

	Castella-Lleó		Galícia		Aragó	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
15-19	0,44	0,44	0,69	0,38	0,64	0,40
20-24	1,20	1,17	1,10	1,31	0,94	1,19
25-29	1,85	2,09	1,84	1,97	2,65	2,19
30-34	4,18	4,05	3,37	4,38	3,60	3,44
35-39	5,10	7,95	4,71	7,76	5,27	4,97
40-44	7,83	9,81	6,68	10,08	5,97	7,13
45-49	9,23	9,25	8,23	10,27	7,71	8,47
50-54	7,43	5,91	7,75	6,56	6,06	4,48
55-59	4,62	3,41	5,07	4,28	5,73	4,63
60-64	2,06	2,03	2,63	2,61	3,50	3,87
65-69	1,48	1,99	1,58	1,70	2,59	3,47
70-74	1,07	1,35	0,79	1,18	1,49	2,25
75-79	0,69	1,18	0,65	1,05	1,49	2,01
80-84	0,57	0,78	0,41	0,38	1,13	1,25
85-89	0,22	0,30	0,15	0,24	0,30	0,73
90-94	0,08	0,09	0,03	0,15	0,12	0,24
95 i més	0,00	0,05	0,00	0,03	0,03	0,03
Totals	48,04	51,96	45,66	54,34	49,24	50,76
Totals absoluts	3.639	3.936	2.659	3.164	1.616	1.666

Font: IEC, cens 1991 (elaboració pròpia).

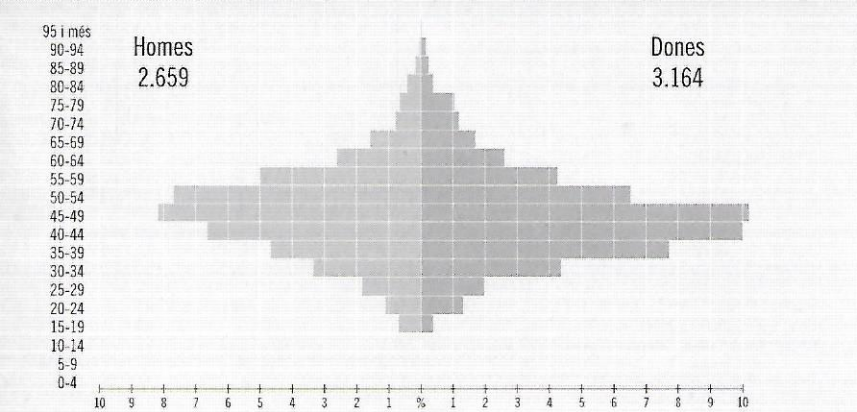
GRÀFICA 5a

PIRÀMIDE D'EDAT DE LA POBLACIÓ D'ORIGEN CASTELLANOLLEONÈS

GRÀFICA 5b

PIRÀMIDE D'EDAT DE LA POBLACIÓ D'ORIGEN GALLEC

és ben palès⁹. Els percentatges relatius de dones gallegues que emigraren són superiors als de les dones de tots els altres orígens, i ben superiors als dels homes de tots els orígens, els d'origen gallec inclosos (taules 4 i 5).

Amb alguns percentatges lleugerament inferiors que els gallegs, les dones, llavors joves, d'origen castellanolleonès també protagonitzaren processos migratoris en nombre ben important, cosa que no assoleixen els homes del mateix origen fins a la franja dels que al 1991 tenien 45 anys.

Comparant aquests notoris percentatges de població femenina a les edats centrals de les piràmides amb les comparativament molt reduïdes proporcions d'efectius humans amb menys de 30 anys, és pertinent proposar que les poblacions d'origen gallec i castellanolleonès es van caracteritzar per una emigració de persones, sobretot joves, amb considerables efectius de dones sense fills.

Els homes d'origen gallec mantenen percentatges superiors als d'origen andalús i extremeny en quasi 3 punts a les franges d'edat entre els 50 i 59 anys, els dos únics quinquennis en què els contingents de dones d'origen gallec emigraren en menor proporció que els homes. L'emigració, també en aquest origen, fou més masculina quan afectava edats menys joves. El mateix es palesa a l'origen castellanolleonès, amb l'especificitat que entre els 55 i 59 anys, el percentatge masculí baixa ja als nivells dels orígens andalús i extremeny (taules 4 i 5). Es constata, doncs, que l'emigració masculina gallega és, en proporcions relatives, la menys nombrosa de tots els orígens i al mateix temps abasta més homes en edats menys joves. No obstant això, la reconeguda tradició migratòria de la població gallega, que ha estat històricament un dels pilars de l'economia i la societat de la regió, fa pensar que potser es tracta d'un fenomen de major diversificació d'itineraris masculins d'emigració.

L'emigració masculina castellanolleonesa afectà contingents importants en edats ben joves, disminuï

de manera puntual¹⁰, possiblement pel servei militar, i es reemprengué amb importants increments entre quinquennis fins a les edats avui adultes. En comparació, la població femenina, amb un esglaonament ben irregular en la seva piràmide d'edats, mostra uns nivells de concentració més forts entre els 35 i els 49 anys, per experimentar dos descensos notables entre els 50-59 anys respecte als homes (taula 5). És a dir, les dones d'origen castellanollonès emigraren en nombre important i van concentrar la seva emigració en edats ben joves.

Ja he fet esment que el desequilibri intern entre les edats més joves i les edats adultes en els orígens castellanollonès i gallec es reproduceix entre les edats adultes i les velles. Respecte als contingents vells, es podria pensar que les persones d'aquestes procedències han tendit més a abandonar L'Hospitalet que les d'altres orígens, perquè s'han traslladat a d'altres municipis o per una major propensió a retornar als llocs d'origen o perquè s'han instal·lat i censat més a les segones residències. Si fos així, es tractaria de formes diverses d'interacció més relacionades amb les condicions en què s'ha desenvolupat l'experiència migratòria en la societat catalana. No em refereixo a possibles taxes diferents de mortalitat, perquè no penso que pugui ser un camí útil.

Pel que fa al supòsit d'un major nombre de retorns als llocs d'origen de les poblacions nascudes a Galícia i Castella-Lleó, sembla que es pot descartar¹¹. D'altra banda, desconec que les mobilitats intermunicipals —tant si es tracta com si no d'anar a viure a les segones residències— s'hagin estudiat discriminant les procedències d'origen. En aquesta primera fase de la investigació no he abordat aquests temes que, de tota manera, quedarien oberts per a possibles tractaments posteriors.

Tanmateix, hi ha altres factors que sí que estic convinguda que han incidit en les diferències que es constaten en les estructures de població analitzades. Es tracta de les condicions diverses de les societats d'origen, que haurien configurat certes

tendències distintes en les situacions de partida de les poblacions estudiades. Al final d'aquest capítol proposaré unes quantes idees en aquesta línia.

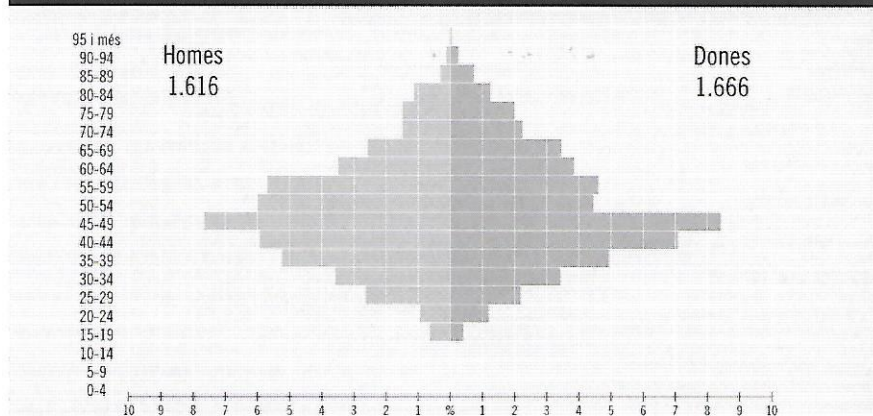
Quant a la població d'origen aragonès, l'esglaonament que presenta la seva piràmide de població (gràfica 5a) és bastant regular des de la base i fins als 39 anys, amb contingents tendents a ser relativament els més baixos dels 5 orígens. Aquest esglaonament regular es recupera als 60 anys, edat a partir de la qual els percentatges de cada quinquenni tenen una lleugera tendència a ser més alts que en els altres quatre orígens (taules 5, 3 i 4).

Les edats centrals de l'origen aragonès, malgrat que parteixen d'uns primers quinquennis més buits, assolixen percentatges similars als de les poblacions d'origen andalús i extremeny, superant-los fins i tot en el cas de les dones que tenen entre 45 i 49 anys, al voltant d'un 1%. També la taula 5 mostra que aquest augment de població femenina no es manté, sinó que baixa a la meitat en entrar als 50 anys, fet que dibuixa un fort graó a la piràmide i que recorda els salts entre quinquennis dels orígens castellanollonès i gallec, també especialment entre les poblacions femenines. El descens, menys marcat, de la població masculina de procedència aragonesa, es dona als 60-64 anys.

Estaríem, doncs, davant d'una emigració que va abastar totes les edats, és a dir, amb tendència a

GRÀFICA 5c

PIRÀMIDE D'EDAT DE LA POBLACIÓ D'ORIGEN ARAGONÈS

haver estat una emigració més familiar, tot recordant el model andalús i extremeny. Però que alhora, en el cas aragonès, va mobilitzar considerables contingents de persones joves que arribaren a Catalunya probablement sense fills, cosa que recorda l'estratègia migratòria castellanolleonesa o gallega. Efectius joves, però, que en el cas aragonès foren proporcionalment inferiors i força més concentrats: entre 40 i 49 anys per a les dones i entre 45 i 49 anys per als homes.

La població nascuda a l'Aragó presenta un equilibri important entre ambdós sexes, lleugerament favorable a les dones, precisament en aquesta concentració d'emigració jove a què m'acabo de referir, i que al 1991 tenia entre 40 i 49 anys. En el marc d'aquest equilibri entre sexes, els percentatges passen a ser més favorables als homes entre 50 i 59 anys, i després ja s'evidencia la major esperança de vida de la població femenina (taula 5).

En definitiva, l'emigració aragonesa estudiada és la que disposa d'uns efectius totals menors, comparativament parlant; i alhora presenta certes tendències que connectarien, d'una banda, amb singularitats que he proposat com a pròpies dels processos migratoris andalusos o extremenys i, de l'altra, amb certes especificitats de les migracions castellano-leonesa o gallega.

4.2. MÉS CONSIDERACIONS SOBRE L'ESTRUCTURA PER SEXES

Una anàlisi focalitzada en els graus d'equilibri percentual entre sexes —tema al qual ja m'he començat a referir en relació als grups d'edat— torna a fer aparèixer les agrupacions proposades entre els diferents orígens. La immigració de procedència andalusa presenta un marcat equilibri entre dones (50,89%) i homes (49,11%). La taula 4 mostrava que a cada quinquenni els efectius de dones i homes mai no es distancien més d'un 1% entre els seus percentatges; i treballant amb els 3 grans grups d'edat, només són les dones velles (65 anys i més) les que superen els homes en un 2,80% (taula 6).

La mateixa tònica segueix el col·lectiu nascut a Extremadura: les dones en representen un 50,73% i els homes un 49,27%. La major distància percentual favorable als homes es dona a la franja de 50-54 anys, on els homes només superen en un 1,55% les dones (taula 4). I, agrupant les edats, a les homologades com a joves i adultes, uns percentatges lleugerament superiors per als homes es tornen a contrarestar amb un 2% més de dones de 65 i més anys (taula 6).

Entre les persones d'origen aragonès es constata una proporcionalitat també equilibrada entre homes (49,27%) i dones (50,76%), i són tres els grups quinquennals on es denoten unes ínfimes diferències³², que es reflecteixen en l'agrupació de les edats: pràcticament els mateixos els nois i les noies, passen a ser un 1,31% més els adults que les adultes; a partir dels 65 anys, les dones superen els homes en un 2,83% (taula 6).

Fins aquí diríem que les diferències lleugerament favorables a les dones en els totals de cadascuna d'aquestes tres poblacions estan directament relacionades amb els superiors percentatges de dones de 65 anys i més, tal com mostra la taula 6. La major esperança de vida de les dones és també un fet entre les poblacions d'origen gallec i castellanolleonès,

però en proporcions menors, perquè es tracta de contingents de poblacions velles també menors que en els altres tres orígens. Però, en canvi, aquí estem davant d'unes estructures de població que presenten desequilibris importants entre homes i dones (taula 6).

En la població d'origen gallec, les dones representen un 8,68% més que els homes. A quasi tots els quinquennis la població femenina és majoritària¹³ (taula 5), i són quatre els quinquennis on, sobrepassant els homes en més d'un 1%, arriben a superar-los en un 3,40%¹⁴. La taula 6 mostra que les dones adultes representen un 7,63% més que els homes i passen a ser tan sols un 1,12% més que ells a partir de 65 i més anys.

Entre les persones d'origen castellanoleonès, les dones representen un 3,92% més que els homes (taula 5). Aquest desequilibri repercuteix sobretot en dos quinquennis (35 a 44 anys)¹⁵, però contrarestat relativament per uns altres dos quinquennis (50 a 59 anys) amb percentatges més favorables als homes¹⁶. La superioritat femenina assolix un 2,20% entre les dones adultes, i en els quinquennis esmentats (35 a 44 anys) suposa un 5,83%. Les dones de 65 anys i més representen un 1,74% més que els homes (taula 6).

Aquestes dades qüestionarien, si més no, una idea general que a cops es predica i que correlaciona les poblacions amb preponderància d'homes amb models de creixement demogràfic per immigració¹⁷. D'una banda, és indiscutible que el municipi de L'Hospitalet constitueix un exemple emblemàtic d'aquest model de creixement. Però, de l'altra, acabo de constatar que en cap dels 5 col·lectius d'immigrants escollits per a aquest estudi la població masculina és majoritària. Ja hem vist que la major esperança de vida femenina no explica la clara preponderància de les dones d'origen gallec i castellanoleonès, ja que no són les diferències entre dones i homes a les edats velles, sinó precisament a les edats adultes¹⁸ les que generen les importants proporcions favorables a les poblacions femenines d'ambdues pro-

TAULA 6

HOMES I DONES DELS 5 ORÍGENS I TOTAL L'HOSPITALET PER GRUPS D'EDAT (%)

	Andalusia	Aragó	Castella-Lleó	Extremadura	Galícia	L'Hospitalet
15-24 H	2,06	1,58	1,64	2,01	1,79	9,53
D	1,90	1,59	1,61	1,68	1,69	9,12
25-64 H	40,92	40,49	42,30	40,84	40,28	26,33
D	40,06	39,18	44,50	40,62	47,91	26,51
65 i més H	6,13	7,15	4,11	6,40	3,61	4,60
D	8,93	9,98	5,85	8,40	4,73	6,80
Totals H	49,11	49,24	48,04	49,27	45,66	49,28
D	50,89	50,76	51,96	50,73	54,34	50,72
Totals absoluts	34.730	3.282	7.575	9.995	5.823	272.578

Font: IEC, cens 1991 (elaboració pròpia). Per a L'Hospitalet: *Característiques de la població 1991*. L'H, Ajuntament, 1993.

cedències. Així doncs, el mite de l'home com a pioner en els moviments migratoris no seria una idea generalitzable en qualsevol context migratori.

A més, aquestes argumentacions es poden reforçar fàcilment. D'una banda, respecte a la idea de la preponderància d'homes, només cal tenir en compte el conjunt de la població hospitalenca i alhora recordar que aquests 5 grups són els que concentren majors contingents de persones immigrades¹⁹. A L'Hospitalet la proporcionalitat entre sexes és d'un 1,44% favorable a les dones, segons dades de 1991²⁰. Respecte als homes, les dones de l'univers d'estudi presenten sempre diferències percentuals més altes; la taula 6 mostra que a partir de les dones d'origen extremeny, que representen un 1,46% més que els homes, les dels altres quatre orígens assolixen percentatges sempre superiors.

I a la taula 7 es constata que aquests majors efectius de dones de l'univers d'estudi es troben en consonància amb els totals de dones hospitalenques dels 5 orígens escollits en aquest estudi. Entre aquests totals hospitalencs, les diferències entre poblacions masculines i femenines són també sempre favorables a les dones i no estan en cap cas per sota del total del municipi, sinó ben al contrari, clarament per sobre d'aquell 1,44% més que representen el conjunt de dones hospitalenques. Així doncs, sembla clar que en un context migratori com el que centra aquesta investigació, no sempre es pot relacionar creixement demogràfic per immigració amb la

TAULA 7
POBLACIÓ DE L'HOSPITALET PER SEXES SEGONS 5 CCAA D'ORIGEN (%)

	Andalusia	Aragó	Castella-Lleó	Extremadura	Galícia
Homes	48,34	46,33	46,71	48,93	44,34
Dones	51,66	53,67	53,29	51,07	55,66
Totals absoluts	53.905	6.984	11.948	13.189	9.471

Font: *Característiques de la població 1991*. L'H, Ajuntament, 1993.

preponderància d'homes en l'estructura de població quan es té en compte l'origen.

D'altra banda, hi ha un altre tema que penso que també és d'interès i que connecta amb aquesta idea crítica respecte a donar per fet que l'home és el pioner en els moviments migratoris. Es tracta dels trets que he proposat com a diferenciadors de les poblacions nascudes a Andalusia i Extremadura respecte a les nascudes a Galícia i Castella-Lleó i de les nascudes a Aragó. Serien trets que permetrien matisar aquell supòsit que caracteritza la immigració dels anys seixanta com a fonamentalment familiar, entenent aquest atribut en el sentit que primer arriba l'home casat que després porta la parella i els fills, els germans, els pares, etc.

El fet que en el procés migratori es mobilitzin cadenes o xarxes familiars no té per què suposar preconcebible que la primera anella hagi de ser un home, i casat²¹. Tal com ja he esmentat, la notable preponderància de dones en edats ara adultes entre els orígens gallec i castellanolleonès fa pensar que sobretot aquestes procedències van concentrar un nombre notable de dones que emigraven joves i solteres.

Diria, en definitiva, que cal tenir en compte les condicions de les societats d'origen dels col·lectius que emigren per analitzar adequadament les característiques dels seus moviments migratoris. I, en la meua manera de veure, les fronteres polítiques no són pas l'única delimitació útil per definir àmbits empírics que es deixin analitzar des de la perspectiva de l'origen dels col·lectius migrants. També a Espanya, en el cas de les migracions interiors²², els bagatges de partida dels diferents col·lectius eren significativament diversos, segons els llocs d'origen.

4.3. CONDICIONS DE PARTIDA DIVERSES: BREUS APUNTS

Entre els interrogants que planteja l'anàlisi de les estructures d'edat i sexe de les poblacions dels cinc orígens escollits, penso que per a aquesta investigació és pertinent destacar els que es refereixen a aclarir per què els processos migratoris andalusí i extremeny tendeixen a ser més familiars, per què el castellanolleonès i el gallec mobilitzen més persones solteres, i per què l'emigració d'origen aragonès sembla que combina ambdues estratègies migratòries. I des d'aquest marc, també és pertinent considerar per què quan les persones migrants solteres predominen, el pes relatiu de les dones augmenta considerablement i per què en el cas gallec, concretament, és tan destacable l'emigració femenina.

Indubtablement, es tracta de tendències que no són majoritàries, ja que els trets comuns dels 5 orígens a què m'he referit a l'inici d'aquest capítol es reforcen veient la taula 6 i comparant-hi les proporcions dels grups d'edat. Això no treu que l'aparició d'unes diferències entre sectors minoritaris de les 5 poblacions pugui advertir de probables singularitats que permetin conèixer millor les característiques dels seus processos migratoris. I, naturalment, les diverses condicions d'arribada incidiren en els recursos de tota mena susceptibles de ser mobilitzats per organitzar-se la vida als nous assentaments.

Per reflexionar sobre aquells interrogants, hi ha línies argumentals útils en alguna de les característiques específiques de les condicions socioeconòmiques i culturals de les societats d'origen dels col·lectius immigrants subjecte d'estudi. Les diferents possibilitats d'accés al treball, a la terra, a un habitatge en el marc d'estructures diferents de propietat i de sistemes distints de tinença de la terra i de fixació del treball en un territori determinat, la diversitat d'estructures familiars, de normes de residència, de sistemes hereditaris i de tipus d'assentaments humans, de situacions de pressió demogràfica més o menys intenses, de cultures i tradicions migratòries distintes es perfilen com a

factores ineludibles a l'hora de conèixer millor la configuració social dels processos migratoris.

Tanmateix, en aquesta fase de la investigació l'estudi de les condicions de les societats d'origen no ha estat una línia central de treball i, per tant, no formularé aquí hipòtesis precises en aquest sentit. Només apuntaré unes quantes idees que en un futur investigaré més detingudament.

Les característiques de les societats d'origen en qüestió s'han estudiat des de les diferents ciències socials. I més estrictament des de l'antropologia, són molts els investigadors i les investigadores que han posat l'èmfasi en uns elements o uns altres, interrelacionant-hi o abordant directament, en algun cas, el fenomen migratori. Per a les idees que tot seguit apunto, m'han estat d'especial interès les lectures de Lisón (1971), Moreno (1972), Comas i Pujadas (1975), Comas (1979 i 1984), Barrera (1987), Otegui (1990), Bernal (1991), Contreras (1991), Iszaevich (1991) i Martínez Veiga (1991)²³.

Dos són els factors que, de moment, més em sembla que incidiren a configurar certes diferències entre les estructures d'edat i sexe de les poblacions estudiades: els sistemes de propietat i tinença de la terra i diverses condicions bàsiques perquè es pugui produir l'emigració. D'altres elements, com els tipus d'herència —que ja habitualment propicien la mobilització de les persones—, reforçarien aquells factors; i cal, però, tenir en compte que quan els processos migratoris passen a ser de gran abast —com és el cas—, els mateixos sistemes hereditaris es trastocquen per poder fer front millor a les noves necessitats reproductives dels grups domèstics. El que sí aleshores podria influir a decidir-se a emigrar seria el fet de tenir o no tenir un patrimoni familiar.

Partint del fet que les migracions que tracto s'inclouen entre els moviments de població camp-ciutat, de pas del treball agrícola al treball en la indústria, és ben sabut que l'onada migratòria dels anys seixanta afectà totes les zones rurals de la

península Ibèrica, independentment de les característiques del sistema agrari predominant a cadascuna. Arreu es deixaren sentir les decisions polítiques i econòmiques que van determinar les característiques del canvi estructural de l'època. Seria en aquest context on s'emmarcarien els trets generals comuns de les estructures d'edat i sexe de les poblacions estudiades, independentment de l'origen dels 5 col·lectius escollits. Per interpretar aquests trets comuns millor, cal també recordar que els mecanismes que es posen en marxa a l'entorn d'un fenomen migratori d'aquesta magnitud contribueixen a intensificar la mobilitat humana més enllà de la duresa de les diverses condicions de vida, ja que les expectatives de canvi que es generen semblen a l'abast d'amplis sectors de població.

Aquells canvis estructurals afectaren molt ràpidament amplis sectors de camperols propietaris o arrendataris d'explotacions pobres, cosa que, ben sovint, els va expulsar amb celeritat dels seus hàbitats²⁴. Els efectes es deixaren sentir, tant entre el petit arrendatari al voltant del qual es focalitza el sistema agrari de la Castella Nord com a les zones muntanyoses de la Península, des de Lleó fins a Aragó o Andalusia, per citar territoris d'origen dels col·lectius estudiats.

Quan les normes hereditàries tenien històricament una influència directa en l'emigració de part dels membres de la família —els o les que no hereten el patrimoni familiar—, un context migratori generalitzat incrementava i facilitava les migracions. És el cas de les herències indivisa i preferencial; però fins i tot l'hereu o el «millorado» emigren quan les condicions de vida que es deriven del patrimoni que arribarà a ser seu no compensen les expectatives creades a l'entorn de les possibilitats que ofereix la ciutat. Pel que fa als territoris d'origen dels col·lectius aquí estudiats, aquests sistemes hereditaris eren propis de zones muntanyoses d'Aragó i gran part de Galícia.

A més, la societat gallega ja tenia una cultura migratòria sense precedents a l'estat espanyol. No

és d'estranyar que sigui l'única regió de la qual s'ha documentat l'existència de ritus al respecte²⁵. La població gallega, tant masculina com femenina, havia arribat a construir sòlids camps migratoris i posseïa un ampli bagatge cultural en aquest sentit²⁶.

I en un context migratori com el dels anys seixanta, també l'herència divisa deixa de poder-se interpretar com a element que fixa més a la terra quan el que hi ha per repartir no resisteix la comparació amb el que s'espera que reporti la migració. Extremadura, Andalusia, part d'Aragó, part de Galícia i Castella-Lleó eren terres on la norma predominant de transmissió dels béns familiars era igualitària, amb aplicacions singulars diverses. Si l'herència era més substancial, les estratègies de reunificació del patrimoni que acostumaven a acompanyar l'herència divisa —tant matrimonials com d'emigració— obrien pas a la predominació d'aquesta segona possibilitat, cosa que comportava que es deixessin arrendades o subarrendades a familiars, les terres heretades.

Fins aquí m'he referit a camperols no assalariats o no exclusivament assalariats. Hi ha però, un altre component bàsic de l'estructura social de la pagesia a Espanya, que és el peonatge: el camperol sense terres que només podia vendre la seva força de treball i que s'acostumava a trobar ben poc immers en decisions i estratègies complexes respecte a la transmissió dels seus béns.

Al meu entendre, i parlant en general, hi hauria una diferència molt simple, que no per això irrellevant, entre ambdues situacions pel que fa al fenomen migratori. Em refereixo a tenir o no tenir accés, a disposar en major o menor grau d'uns mínims recursos per poder emigrar. Recordo quan vaig escoltar aquesta idea per primera vegada, perquè em va semblar central per a l'estudi dels processos migratoris. Va ser al 1993, i fou Àngels Pascual de Sans qui formulà: «Quin és el llindar perquè es doni migració? Els pobres, pobres no emigren». Posteriorment, vaig llegir amb molt d'interès que

Martínez Veiga (1991) plantejava que la manca de recursos per sufragar els desplaçaments i la inexistència d'intermediaris mobilitzadors de l'emigració haurien de ser referents bàsics per complementar les consistents explicacions que diversos investigadors socials han donat a la fixació del camperolat al latifundi andalús. O, dit d'una altra manera, per què el peonatge del camp andalús no protagonitza moviments migratoris intensos fins a la segona meitat d'aquest segle si s'havia trobat aparentment en unes condicions tan susceptibles d'optar-hi abans. Penso que el mateix es podria dir respecte al camperolat del latifundi extremeny²⁷ i d'altres zones de la Península, que es troben menys estudiades.

Ja Lisón (1971:234)²⁸ apunta que a l'època de les migracions transoceàniques, a Galícia, la «legítima» o part del patrimoni familiar que es repartia entre els fills i les filles no «millorados», malgrat que la situació familiar fos molt precària, permetia, si més no, pagar-se el viatge a Amèrica.

Disposar d'uns mínims per emigrar, per poder-se senzillament desplaçar i subsistir a l'arribada, seria un factor amb què tendrien més a comptar els sectors de pagesos petits propietaris i arrendataris que el peonatge sense terra. Aquí, la possibilitat d'heretar o ser d'alguna manera compensat en relació al primogènit, sí que seria rellevant. Serien recursos més propis d'aquells sectors de la pagesia que, des del seu sistema tradicional de subsistència relacionat amb la petita propietat o l'arrendament, més ràpidament es trobaven amb greus dificultats per fer front als canvis estructurals dels anys seixanta.

Diria que a Castella-Lleó aquests elements conflüen²⁹ de manera que l'emigració pogués passar a ser una opció que es generalitzés des d'edats ben joves; paral·lelament es donava una certa tendència que els pares amb algun fill o filla emigressin menys i intentessin reorganitzar el patrimoni familiar. Els sectors de població que iniciaren els intensos processos migratoris haurien estat pioners en la construcció de camps migratoris inexistents fins aleshores o haurien consolidat els que ja hi havia.

En general, el mateix es pot dir de Galícia si afegim que el conjunt de condicions específiques que expliquen la llarga tradició migratòria que sí que tenia la societat gallega foren un substrat idoni a partir del qual adequar-se al nou sistema migratori peninsular i europeu. I també els sectors de la pagesia aragonesa que tenien accés a alguns recursos podien reactivar els camps migratoris i els espais relacionals ja existents amb les àrees urbanoindustrials de Catalunya.

Es pot considerar, en canvi, que la situació dels camperols sense terra d'Extremadura i Andalusia requeria unes estratègies migratòries diferents. Van ser els que en major mesura hagueren de construir camps migratoris de bell nou, hagueren de plantejar-se que els pares no podien abandonar-los al no-res en fer-se vells i probablement hagueren d'esperar que els sous pugessin una mica³⁰ per destinar recursos a l'estratègia migratòria. Però, quan la van emprendre, ho feren en magnituds impactants.

Consultar les dades de creixement demogràfic de L'Hospitalet dels anys cinquanta³¹ em va animar molt a continuar reflexionant en aquestes línies perquè vaig constatar que fins al Padró del 1955, de la immigració procedent d'Andalusia, la més nombrosa era la de la província d'Almeria, que d'una banda, tenia a l'abast els camps migratoris del Llevant, amb els quals ja als anys trenta havia connectat a bastament³² i, de l'altra, formava part de l'Andalusia Oriental, amb tendència a no tenir tant de peonatge assalariat —tan escàs de recursos per emigrar— com les zones de l'Andalusia Occidental. I també va ser molt gratificant conèixer que les primeres zones d'Andalusia d'on la població s'incorpora a l'onada migratòria dels anys seixanta foren les àrees muntanyoses d'aquella regió³³.

Si el camperolat sense terra presentà una certa tendència a retardar la incorporació al procés migratori de l'època, alhora que es trobà amb més dificultats per poder deixar la gent gran del nucli reproductiu a l'origen, és presumible que entre algun dels seus sectors les mobilitzacions abastessin molt més

que als altres orígens estudiats en totes les generacions.

Les poblacions femenines participarien plenament de les argumentacions adduïdes. I quan les condicions de les societats d'origen propiciaven més l'emigració de persones joves i solteres, les noies, mai millor dit, no fugiren pas de context. Comas d'Argemir (1979), tot referint-se a l'Alt Aragó, explica com la perspectiva d'emigrar a la ciutat trencava el binomi específicament femení que connectava perspectives de futur i matrimoni. En front d'un casament sovint envoltat d'interessos diversos i un futur ben conegut de treball domèstic i agrícola, la noia jove podia tenir uns nous horitzons a l'abast: l'emigració a la ciutat.

Quan es disposa d'aquells mínims recursos per poder emigrar, aspectes com l'existència d'una sòlida cultura migratòria o de normes matrilineals de transmissió de l'herència afavoreixen el procés d'autonomia femenina per engegar l'experiència migratòria. Crec que aquestes condicions es donaven més a Galícia que a la resta de la Península.

Finalment, voldria insistir que caldria partir d'un coneixement molt més acurat de les condicions de les societats d'origen per aprofundir críticament els fils argumentals fins aquí esbossats i que només els presento com a idees a l'entorn de les quals poder continuar reflexionant.

NOTES

[1] Els fills i les filles de les dones immigrades al llarg del període estudiat no apareixen a les piràmides si varen néixer a Catalunya.

[2] Vegeu *Anuari Estadístic 1991*. Ajuntament de L'Hospitalet, Departament d'Estudis, 1992.

[3] Les franges que al 1991 tenien entre 40 i 49 anys arribaren a Catalunya en edats joves, més susceptibles, en una part important, de no haver-se casat encara.

[4] 11% i 10% respectivament.

[5] Un 21%.

[6] De 15 a 29 anys, un 7%; i de 60 i més anys, un 14%.

[7] Aquest retard es pot relacionar amb el compliment del servei militar dels nois joves. Vegeu, per exemple, Cabré, A. i Pujadas, I. (1989), *Història Econòmica de Catalunya*, vol. V, Barcelona, Ed. 62. Probablement també reflecteix la intensitat dels moviments migratoris (en el sentit de l'efecte multiplicador), ja que fer el servei militar era una ineludible obligació per a tots els nois joves.

[8] Orígens andalusí i extremeny: entre 25-29 anys, un 7% i un 6%; i de 60 i més anys, un 21%.

[9] Entre 40 i 54 anys, les dones gallegues suposen un 8% més que les nascudes a Andalusia i Extremadura, i un 7% més que les procedents de l'Aragó.

[10] Vegeu l'esglaonament entre 25-29 anys i 30-34 anys, a la gràfica 4 i la taula 4.

[11] Agraïeix al Dr. Joaquín Recaño, la informació oral proporcionada.

[12] Vegeu taula 5: entre 40-44 anys, un 1,16% favorable a les dones; i entre 50-54/55-59, un 1,56% i un 1,10%, respectivament, favorables als homes.

[13] Tret dels pocs quinquennis on els homes superen en poques dècimes les dones i només als 50-54 anys representen més d'un 1% que les dones.

[14] Diferències sempre favorables a les dones, en un 1,01% entre 30-34 anys, en un 3,05% entre 35-39 anys, en un 3,40% entre 40-44 anys i en un 2,04% entre 45-49 anys.

[15] 35-39 anys i 40-44 anys amb percentatges favorables a les dones en un 3,85% i un 1,98%, respectivament.

[16] 50-54 anys, 1,52% i 55-59 anys, un 1,21%.

[17] Independentment que a Catalunya mateix sigui ben consta-

table en algun cas d'immigració estrangera, en relació a la segona onada immigratòria interior d'aquest segle, Cabré i Pujadas (1989), op. citada, ja ho apunten.

[18] Més concretament entre els 25 i els 49 anys.

[19] Tal com ja he explicat al final del segon capítol, cal afegir l'origen castellanomanxec.

[20] Vegeu *Característiques de la població 1991*. Ajuntament de L'Hospitalet, Departament d'Estudis, 1994.

[21] Esteva-Fabregat, C. (1973) constata que al 1971, a Barcelona ciutat, les proporcions de dones solteres entre la població femenina immigrada eren molt notables. Vegeu «Immigració a Barcelona», a *Ethnica*, núm. 5, p. 135-189.

[22] Processos migratoris que, sovint i com ja he esmentat, constrüen itineraris migratoris que combinaven migració interior i exterior; aquesta migració exterior, fonamentalment cap a Europa en el període que estudio.

[23] Per a les referències completes vegeu l'apartat de bibliografia.

[24] Vegeu Bernal, A.M. (1991): «Latifundios, jornaleros y paro agrícola». Prat, Martínez Veiga, Contreras, Moreno, eds. *Antropología de los pueblos de España*, Madrid, Taurus Universitaria. Borja de Riquer (1989: 116-119), op. cit., es refereix en els mateixos termes als petits propietaris del camp català, arran d'anitzar les conseqüències de la política autàrquica en el sector agrari.

[25] Vegeu Lisón Tolosana, C.(1971): *Antropología cultural de Galicia*. Madrid, Siglo XXI, p. 99.

[26] El concepte de memòria col·lectiva que, seguint diversos autors, Llobera, J.R. (1996) analitza, entès com a bé d'una comunitat que evoluciona amb ella alhora que pot convertir-se en un instrument d'intervenció social i simbòlica, reforça la perspectiva històrica inherent a la idea de bagatge cultural.

[27] En el treball de camp dut a terme, diverses persones d'origen extremeny procedents d'àrees de latifundi recordaven amb precisió el moment concret en què havien emigrat i feien extensiu als seus veïns el mateix tipus de comportament: just després de la matança del porc. D'aquesta manera podien emportar-se menjar per afrontar les primeres setmanes.

[28] Op. cit.

[29] A partir d'un ampli treball de camp dut a terme, precisament a L'Hospitalet de Llobregat, J. Botey (1986:15) es refereix en aquests termes a les condicions de les societats d'origen: «Segons les entrevistes, sembla que a Castella, Lleó i Aragó, tot i que es mantenia un estil de vida primari, les possibles reserves familiars que donaven una petita propietat de la terra...»; i l'autor ja ha explicat: «A Andalusia i Extremadura... la situació més

freqüent és la del treballador temporal, sense terra i sense feina...». Vegeu *54 relats d'immigració*. Barcelona, Centre d'Estudis de l'Hospitalet i Diputació de Barcelona.

[30] En la mesura que la mà d'obra que combinava l'explotació de la seva parcel·la i el treball assalariat disminuïa per migració, les condicions del mercat de treball dels jornalers tendiren a una millora relativa.

[31] Vegeu Ivern, F (1960): *Hospitalet de Llobregat, un municipio suburbano*, Barcelona, CSIC.

[32] Vegeu Camós, J. (1986), op. cit.

[33] Vegeu Recaño, J. (1995): *La emigración andaluza en España. Componentes demográficos y socio-económicos*. Barcelona, UB, Tesi Doctoral.

Alumnes al taller d'electrònica general del cicle formatiu de grau mitjà. IES Pedraforca, al barri de La Florida.

* Rosa Guinart, CEL'H. 2000.